

MARIA BIERNACKA
(Warszawa)

SPOŁECZNOŚĆ WIEJSKA W BIESZCZADACH PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Bieszczady jako górski region położony w południowo-wschodniej części Polski stanowią fragment Karpat Polskich pomiędzy Przełęczą Łupkowską na zachodzie i Przełęczą Użocką na wschodzie — oddzielającą równocześnie Bieszczady Zachodnie od Bieszczadów Środkowych i Wschodnich, znajdujących się obecnie w granicach Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Granicę południową geograficznego zasięgu Bieszczadów stanowi grzbiet Karpat, a północną dolina rzeki San. Po ostatniej wojnie, w związku z ponownym zasiedleniem i zagospodarowywaniem górskich ziem południowo-wschodniej części Polski, terminu Bieszczady zaczęto używać nie dość precyzyjnie, obejmując nim niekiedy nawet Beskid Niski. W wyniku licznych reorganizacji administracyjnych, nie zawsze korzystnych dla rozwoju tego regionu, Bieszczady znajdowały się kolejno w granicach byłych powiatów: leskiego, ustrzyckiego oraz częściowo sanockiego. W 1972 r. utworzony został jeden duży powiat leski, który w czasie reformy administracyjnej w 1975 r. przyłączono z woj. rzeszowskiego do nowo powstałego woj. krośnieńskiego. Region bieszczadzki cieszy się wśród ludności całego kraju dużą atrakcyjnością wynikającą głównie z jego krajobrazowego piękna, unikalnej przyrody oraz uzdrowiskowo-wypoczynkowych i turystycznych walorów.

Zainteresowania naukowo-badawcze Bieszczadami sięgają czasów znacznie wcześniejszych i mają swoje źródło przede wszystkim w oryginalności i złożoności kultury dawniejszych mieszkańców tej ziemi. Wiąże się to zresztą z ogólnymi zainteresowaniami przedstawicieli różnych dyscyplin wiedzy (w tym szczególnie historyków, etnografów, geografów, językoznawców) historią i kulturą mieszkańców całych Polskich Karpat. Rezultatem tych zainteresowań i badań karpackich z okresu międzywojennego były również liczne opracowania etnograficzne, zarówno materiałowe, jak i teoretyczne, w których szczególną pozycję zajmowały studia wybitnego teoretyka kultury ludowej K. Dobrowolskiego (1938, 1964).

Po ostatniej wojnie badania etnografów na terenie Karpat Polskich prowadzone były przez różne ośrodki naukowe, m. in. przez katedry uniwer-

syteckie w Krakowie i Łodzi oraz Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem. W latach sześćdziesiątych problematyka kultury ludowej Karpat znalazła się w centrum uwagi etnografów krajów pozostających w zasięgu Karpat (Polski, Czechosłowacji, Węgier, Rumunii, ZSRR, Bułgarii), którzy podjęli próbę koordynacji prac naukowo-badawczych prowadzonych na tym obszarze przez różne ośrodki etnograficzne (Gładysz 1962a). W ramach realizacji tej międzynarodowej inicjatywy w 1960 r. do badań karpaccich włączyły się również placówki etnograficzne Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Krakowie, Łodzi i Warszawie. Głównym tematem badań była organizacja pasterstwa wysokogórskiego oraz kultura materialna i duchowa pasterzy (Kopczyńska-Jaworska 1969; Misińska 1971; Jostowa 1972; *Bibliografia...* 1960/1963; Nizińska 1966; Gładyszowa 1967; Biernacka 1962, 1974; Kowalska-Lewicka 1980; *Tradycja a współczesna...* 1983). Terenem badań ówczesnego Zakładu Etnografii Polski IHKM PAN w Warszawie stały się Bieszczady, gdzie już od 1949 r. rozwijało się pasterstwo sezonowe, prowadzone przez górali przybywających na te tereny z okolic Tatr i Podtatrza. W 1963 r. tematyka badań bieszczadzkich została przesunięta na problemy dotyczące kształtowania się nowej społeczności wiejskiej i jej kultury.

Region bieszczadzki wyróżniał się już przed II wojną światową specyficznymi cechami społeczno-kulturowymi, uwarunkowanymi zarówno geograficznym położeniem i górskim typem gospodarki, jak też zróżnicowaną strukturą etniczną i wyznaniową ludności. Wsie bieszczadzkie przeważnie typu łańcuchowego położone były w śródgórskich, szerokich i nasłonecznionych dolinach. Na ogół był to teren ubogi, zamieszkanym przez ludność pochodzenia polskiego, ukraińskiego (grupy etnograficzne Bojków, Łemków, Dolinian) oraz żydowskiego i częściowo niemieckiego. Ludność bieszczadzką cechował przy tym duży tradycjonalizm oraz znaczne zapóźnienie ogólnocywilizacyjne w stosunku do innych obszarów kraju (Reinfuss 1948/49, s. 17-210; 1939; Falkowski, Pasznyi 1935; Czajkowski 1969). Po II wojnie światowej, na skutek tragicznych wydarzeń spowodowanych działalnością na tym terenie skrajnie nacjonalistycznej Ukraińskiej Armii Powstańczej, Bieszczady uległy znacznemu wyludnieniu i dewastacji. W latach 1945-1946 część osób pochodzenia ukraińskiego repatriowano do ZSRR, a w 1947 r. przesiedlono na tereny zachodniej i północnej Polski większość pozostałej tam ludności. Od tej pory Bieszczady stały się obiektem usilnych zabiegów władz państwowych zmierzających od ich ponownego zasiedlenia i zagospodarowania (Biernacka 1974).

W wyniku początkowego osadnictwa żywiłowego, a następnie systematycznie prowadzonej latami akcji osiedleńczej – na miejsce dawnego układu etnicznego i wyznaniowego ukształtowało się stosunkowo jednolite społeczeństwo polskie, z małą domieszką ludności pochodzenia ukraińskiego oraz mieszanej polsko-ukraińskiej. Obecnie podstawowy trzon mieszkańców Bieszczadów stanowi: a) ludność pochodzenia miejscowego, która nadal w Bieszcza-

dach pozostała lub z czasem tam powróciła; b) rodziny repatriantów polskich przybyłych z ZSRR; c) osadnicy rolni oraz robotnicy leśni i państwowych gospodarstw rolnych, wywodzący się z różnych okolic kraju, przede wszystkim jednak z przeludnionych i ubogich wsi woj. krakowskiego i rzeszowskiego; d) tzw. ludność „lubelska”, z okolic Sokała i Hrubieszowa, przybyła w Bieszczady w 1951 r. na skutek wymiany granicznej pomiędzy Polską i ZSRR; e) uchodźcy greccy, należący do emigracji politycznej, która po 1950 r. zmuszona była opuścić Grecję i szukać schronienia w krajach tzw. demokracji ludowej; f) pracownicy służby leśnej, zdrowia, oświaty oraz wszelkich innych placówek usługowych, a ponadto; g) tatrzańscy i podtatrzańscy pasterze, przybywający w Bieszczady corocznie w okresie sezonu letniego ze swymi stadami owiec i bydła.

Tak więc obecni mieszkańcy Bieszczadów stanowią zbiorowość złożoną, wywodzącą się z różnych środowisk regionalnych i społeczno-kulturowych. W związku z tym, głównym celem podjętych badań etnograficznych było uchwycenie procesu kształtowania się nowych stosunków demograficznych, gospodarczo-społecznych i kulturowych w regionie, który powstawał nieomal od nowa na obszarze zaistniałej tam po II wojnie światowej swoistej „pustki kulturowej”.

Pełna realizacja planów zmierzających do odbudowy i właściwego zagospodarowania ziemi bieszczadzkiej była zależna zarówno od ośrodków centralnego planowania i finansowania podstawowych urządzeń dla tego regionu, jak również od najściślejszej współpracy i zaangażowania się w tę działalność miejscowego społeczeństwa. Aktywizacja sił społecznych wsi i osad stanowiła podstawowy warunek właściwej realizacji planów, zarządzeń i uchwał, które nakreślały przyszły kształt tego górskiego i od nowa zagospodarowanego regionu.

Początkowe próby zagospodarowania Bieszczadów środkami i siłami lokalnymi nie mogły przynieść pożądaných rezultatów, były one nie wystarczające do wyprowadzenia tego regionu z impasu, w jakim się znalazł po 1947 r. Dopiero uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów (KERM) z 1959 r., na podstawie której nastąpiło włączenie Bieszczadów do centralnego planu państwowego, pozwoliła zrealizować najbardziej żywotne dla tego regionu inwestycje. Podstawowe znaczenie dla aktywizacji gospodarczej i społecznej Bieszczadów miała rozbudowa i modernizacja dróg oraz przeprowadzenia sieci elektrycznej. Dalszymi czynnikami aktywizującymi region bieszczadzki były: budowa hydroelektrowni na Sanie, uruchomienie zakładów zatrudnienia pozarolniczego, a także rozwój sieci punktów usługowych, tak nieodzownych do normalnego funkcjonowania życia jego mieszkańców. Nie trzeba dodawać, jak istotną rolę w aktywizacji gospodarczej odgrywała pomoc świadczona przez państwo gospodarstwom chłopskim, a zwłaszcza nowo osiedlonym osadnikom rolnym.

Narastające stale potrzeby w zakresie aktywizacji gospodarczej i społecznej regionu bieszczadzkiego zrodziły pod koniec lat sześćdziesiątych nowy,

perspektywiczny plan zagospodarowania całego górskiego regionu południowej Rzeszowszczyzny. Podstawowym założeniem tego planu, którego realizację przewidziano do roku 1985 (uchwalonego przez Radę Ministrów w 1969 r.), było uczynienie z tych obszarów tzw. „rejonu odnowy sił człowieka”. Zaprojektowano, aby te najpiękniejsze górskie tereny zostały przeznaczone przede wszystkim do wypoczynku, turystyki, przyrodolecznictwa i sportu. Z planów tych wykluczono budowę zakładów przemysłowych mogących naruszyć równowagę przyrodniczą omawianego regionu i spowodować skażenie ziemi, wody i powietrza. W związku z ochroną środowiska przyrodniczo-geograficznego, tak ważnego przy rekreacji oraz regeneracji sił człowieka, przewidziano również utworzenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Wschodniobieszczadzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu oraz innych rezerwatów przyrody.

W zakresie rolnictwa plan przewidywał, że głównym kierunkiem rozwoju tych ziem powinna być gospodarka hodowlano-wypasowa, która w warunkach górskich jest jedynie słuszną i opłacalną. Produkcja roślinna powinna pełnić wyłącznie funkcje usługowe wobec hodowli. W związku z tym na terenie Bieszczadów wydzielone zostały dwa mikroregiony rolnicze: hodowlano-uprawowy i hodowlano-wypasowy (w rejonach południowych). W zagospodarowaniu rolniczym tego rejonu poważne zadanie postawiono przed wszystkimi sektorami własnościowymi, a więc państwowym, spółdzielczym i indywidualnym. W indywidualnym osadnictwie rolnym zaznaczyła się przy tym wyraźna tendencja powiększania gospodarstw do 20 ha oraz udzielania osadnikom zwiększonych kredytów na ich pełne zagospodarowanie.

W celu zapewnienia możliwie najbardziej harmonijnego rozwoju gospodarczo-społecznego i kulturalnego tych ziem przewidziano dalszy rozwój sieci wszelkich placówek usługowych. Przede wszystkim jednak zaprojektowano budowę wielu odcinków dróg bocznych, znoszących bariery nadal jeszcze istniejącej izolacji, stwarzających podstawy do lepszego zaopatrzenia ludności oraz swobodniejszego kontaktowania się z ośrodkami miejskimi i innymi centrami gospodarczo-kulturalnymi. Zakładano przy tym, że realizacja tych planów przyczyni się w najbliższych latach do pełniejszej konsolidacji społeczeństwa bieszczadzkiego i w przyszłości zwiąże go na stałe z regionem, który — nie tracąc nic ze swej górskiej odrębności — zbliży się równocześnie pod względem techniczno-cywilizacyjnym do pozostałych obszarów naszego kraju.

Badaniami terenowymi w Bieszczadach na temat powojennych przeobrażeń społeczno-kulturowych objęto w latach 1963-1972 ok. 70 miejscowości rozmieszczonych na całym obszarze regionu, ale o największym zagęszczeniu w jego części środkowej, biegnącej równoleżnikowo wzdłuż linii Baligród, Hoczew, Wołkowyja, Lutowiska. W wyborze punktów badań kierowano się zasadą dotarcia do wszystkich ośrodków osadniczych, reprezentujących ten tak bardzo charakterystyczny i złożony obraz bieszczadzkiej rzeczywistości kulturowej. Uwzględniono więc przede wszystkim badanie ludności miejscowego

pochodzenia, która nie została objęta wymianą repatriacyjną z ZSRR w roku 1945 oraz nie była przesiedlona na nasze Ziemie Zachodnie w 1947 r. lub która powracała sporadycznie po 1956 r. zarówno z ZSRR, jak i z Ziem Zachodnich na zamieszkiwaną przez siebie dawniej ziemię bieszczadzką. Jest to ludność pochodzenia ukraińskiego z grupy etnograficznej Łemków, Bojków i Dolinian, jak również polska, a bardzo często mieszana polsko-ukraińska.

W większości wymienionych wsi zetknięto się również z osadnikami przybyłymi na te tereny bezpośrednio po roku 1947 i 1948. Osadnicy ci zajmowali opuszczone gospodarstwa rolne oraz zagrody. Wywodzili się przeważnie z bardzo przeludnionych i biednych wsi woj. rzeszowskiego i krakowskiego. Osiedlali się najczęściej w miejscowościach dostępnych pod względem komunikacyjnym i stanowili element napływowy najbardziej stabilny głównie z tego względu, że pochodząc z bardzo ubogich i przeludnionych terenów Polski nie mieli w zasadzie sprzyjających warunków do powrotu. Wielu z nich zresztą nie tylko się tam zaaklimatyzowało, ale prawdziwie przywiązało do nowej ziemi bieszczadzkiej.

Do tej samej mniej więcej kategorii ludnościowej, pod względem pochodzenia i przynależności społecznej, należeli osadnicy angażujący się w latach 1950-1956 do prac w licznych na tym obszarze PGR-ach i spółdzielniach produkcyjnych. Z czasem większość z nich przechodziła do prac drogowych, leśnych – niekiedy zaś przejmowała nie zajęte jeszcze gospodarstwa rolne.

Oddzielną grupę badanej społeczności wiejskiej w Bieszczadach stanowiła wspomniana już ludność „lubelska”, która w roku 1951 zasiedliła kilkanaście wsi we wschodnich częściach dawnego pow. ustrzyckiego. Pod względem społeczno-kulturowym była to ludność zwarta, gdyż wywodziła się z kilku sąsiadujących z sobą wsi oraz rolniczych miasteczek.

Dalszym interesującym obiektem badań były wsie indywidualne osadników rolnych powstałe po roku 1959, w wyniku wspomnianej już uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów, który wprowadził region bieszczadzki do centralnych planów państwowych. Pochodzenie tej ludności jest mocno zróżnicowane. Byli to osadnicy przeważnie wiejskiego pochodzenia, ale nie brakowało także wśród nich jednostek wywodzących się ze środowisk miejskich, w tym także robotniczych. Wielu z nich miało już za sobą drogi życiowe pełne przygód i na tej „nowej” ziemi szukało swego miejsca i stabilizacji.

Szczególnie interesującą grupę badanej ludności, choć może nie reprezentatywną dla tego regionu, stanowiły rodziny uchodźców politycznych z Grecji, zamieszkałe w okolicy Ustrzyk Dolnych – zrzeszone w spółdzielniach produkcyjnych w Krościenku i Trzciancu. Liczba tej ludności, początkowo dość wysoka, stale malała ze względu na to, że wielu z nich przenosiło się do miast, a niektórzy emigrowali bliżej swojej ojczyzny – do Rumunii, Bułgarii oraz Jugosławii.

Dla uzyskania pełnego obrazu przemian wsi bieszczadzkiej badaniami

objęto również wsie pozostające w bezpośrednim zasięgu ośrodków dodatkowego, pozarolniczego zatrudnienia, jak np. budowa zapory wodnej w Myczkowcach i Solinie, kombinat drzewny w Rzepedzi oraz stare ośrodki przemysłu naftowego. Ponadto badano również osiedla sezonowych i stałych robotników drogowych i leśnych, szukając także wśród tej grupy ludności odpowiedzi na problemy związane z kształtowaniem się nowego życia w bieszczadzkim regionie. Badaniami tymi objęto głównie ośrodki robotnicze położone w południowej, najbardziej górzystej i zalesionej części Bieszczadów.

Podkreślić należy, że szczególną wagę przywiązywano do wypowiedzi nauczycieli, pracowników samorządowych, działaczy społecznych oraz tych osób, które zamieszkały w Bieszczadach na stałe – niejako z własnego wyboru.

W stosunku do tych wydzielonych grup ludności zastosowano metodę badań stacjonarnych, obejmując nimi w wybranych i najbardziej reprezentatywnych wsiach z reguły 50%, a niekiedy nawet 100% rodzin. W pozostałych punktach przeprowadzono badania metodą penetracyjną, gromadząc materiał porównawczy do stacjonarnych punktów badań. Podstawę do badań terenowych stanowiły kwestionariusze i ankiety. Zgromadzony na ich podstawie materiał uzupełniano bezpośrednimi obserwacjami, informacjami zawartymi w terenowych archiwach oraz literaturą przedmiotu. Punktem odniesienia do obserwowanych współcześnie zjawisk i procesów kulturowych był model kultury tradycyjnej. Najwyraźniej zarysował się on wśród ludności miejscowego pochodzenia zarówno polskiej, jak ukraińskiej, a także mieszanej polsko-ukraińskiej. Bardzo wyraźnie zaznaczał się również model kultury tradycyjnej wśród zwartej ludności „lubelskiej”. Stosunkowo jednolicie pod względem swego pochodzenia i tradycyjnej kultury przedstawiały się grupy ludności góralskiej oraz ludności z przeludnionych powiatów woj. rzeszowskiego i krakowskiego, która osiedlała się na terenie Bieszczadów w większych zespołach. Inni pozostali osadnicy to przeważnie jednostki czy nawet rodziny wywodzące się z różnych środowisk społecznych i z różnych okolic kraju, które najczęściej nie podtrzymywały tradycji swego pochodzenia. Swoistą enklawę kulturową stanowiła w Bieszczadach grupa ludności greckiej.

Kultura tradycyjna osadników bieszczadzkich to jeden z ważniejszych elementów podłoża historycznego, który zwłaszcza w pierwszym okresie osadnictwa określał niekiedy bardzo wyraźnie kierunek i tempo dokonujących się tam przemian. Dalszym etapem naukowych badań i obserwacji było odkrywanie mechanizmu zmian, ustalanie systemu wzajemnych uzależnień i określanie głównych dróg rozwoju wsi tego obszaru. Było to możliwe dzięki wydzieleniu wspomnianych poprzednio kategorii ludności, określeniu ich podłoża historycznego i społeczno-kulturowego, prześledzeniu procesów adaptacji do nowych warunków oraz ustaleniu współczesnej sytuacji gospodarczej i społecznej.

Głównym obiektem analizy była rodzina na tle społeczności wiejskiej, w związku z czym szukano odpowiedzi na podstawowe pytania dotyczące

jej struktury i funkcji oraz podstaw więzi społecznych łączących ją z własną społecznością lokalną oraz szerszymi wspólnotami ponadlokalnymi. Próbowano zatem określić, w jakich warunkach bytowych żyją mieszkańcy tego regionu, jaki reprezentują poziom umysłowy, w jaki sposób uczestniczą w życiu społecznym pozarodzinnym oraz jak funkcjonuje system więzi społecznych formalnych i nieformalnych w nowych społecznościach wiejskich Bieszczadów. Ustalenie odpowiedzi na tak sformułowane pytania pozwoliło ustosunkować się do podstawowego problemu badawczego – jak przebiega proces adaptacji oraz integracji społecznej i kulturowej w wiejskich społecznościach bieszczadzkich.

Na podstawie uzyskanych materiałów można było wysunąć pewne ogólne stwierdzenia odnoszące się do całokształtu zaistniałych w Bieszczadach przemian demograficznych, gospodarczo-społecznych i kulturowych, a także zarysowujących się na przyszłość tendencji rozwojowych (por. Biernacka 1974). Stwierdzić należy, że w wyniku wojennych i powojennych wydarzeń i przesunięć demograficznych zmienił się gruntownie charakter etniczno-narodowościowy i wyznaniowy omawianego regionu. Na miejsce dawnego układu etnicznego (Łemków, Bojków, Dolinian i Pogórze) oraz grup narodowościowych (polskiej, ukraińskiej, żydowskiej i niemieckiej), zróżnicowanych również wyznaniowo, ukształtowało się jednolite społeczeństwo polskie z bardzo małą domieszką ludności ukraińskiej i mieszanej polsko-ukraińskiej określającej się z reguły jako ludność polska. Pod względem wyznaniowym przeważają zdecydowanie wyznawcy kościoła rzymskokatolickiego, a wśród ludności miejscowego pochodzenia wyznawcy cerkwi greckokatolickiej i prawosławnej. Występują także sporadycznie członkowie kościoła baptystów oraz wyznawcy sekt religijnych różnych odcieni. Wśród tej różnorodnej ludności napływowej, pracującej najczęściej w zawodach pozarolniczych, zdarzają się jednostki nie uprawiające praktyk religijnych.

W związku z dokonującymi się przemianami prawie całkowitemu zatarciu uległy zewnętrzne cechy wyróżniające dawne grupy etnograficzno-narodowościowe nadające im wyraznie odrębny charakter. Dotyczy to przede wszystkim zmian w przestrzennym rozplanowaniu wsi, w architekturze i elementach dekoracyjnych poszczególnych zagród oraz obiektów kultu religijnego, w zaniku strojów ludowych – a tym samym w pewnej jednostajności zewnętrznej wsi, zwłaszcza podczas obchodzonych uroczystości rodzinnych czy ogólnowioskowych, które w przeszłości odznaczały się oryginalnością i barwnością. Dzisiejszy zewnętrzny wygląd wsi regionu bieszczadzkiego zbliżony jest do wyglądu wsi regionów przyległych, a nawet znacznie oddalonych. Zarówno w budownictwie, jak w wyposażeniu wnętrz mieszkalnych oraz w sposobie ubierania się obecnych mieszkańców wsi bieszczadzkich uderza wyraźna tendencja do przyjmowania wzorów miejskich. Występowanie tego zjawiska, nawet w bardzo odległych od szlaków komunikacyjnych miejscowościach bieszczadzkich, jest wyrazem ogólnych tendencji zaznaczających się we współczesnej kulturze większości mieszkańców polskiej wsi.

Przesunięcia demograficzne, dewastacja osiedli, powstawanie wtórnych pustek kulturowych, rozwój żywiłowego osadnictwa, a następnie działalność władz państwowych zmierzająca do zasiedlenia zdewastowanego obszaru na zupełnie nowych podstawach – spowodowały zasadnicze i stałe zmiany w krajobrazie przestrzennym regionu bieszczadzkiego. Zwiększyły się zdecydowanie, zwłaszcza w trudniej dostępnych partiach Bieszczadów, obszary zalesione kosztem dawnych uprawnych pól i pastwisk. Powstały na terenie regionu nowe obiekty inwestycyjne: zapory wodne w Myczkowcach i Solinie, kombinat drzewny w Rzepedzi, fabryka prefabrykatów w Uhercach, kamieniołomy oraz różne inne zakłady. Kontynuowane jest nadal, choć w niewielkim zakresie, kopalnictwo ropy naftowej. Teren został pokryty siecią głównych dróg, tzw. obwodnic, co stworzyło warunki do rozwoju komunikacji. Przeprowadzona została w regionie sieć urządzeń elektryfikacyjnych. Z roku na rok poszerzały i udoskonalały swą działalność różnorodne placówki usługowe. Dodatni wpływ tych wszystkich urządzeń zaznaczył się nie tylko w stosunkach społecznych, w podnoszeniu się kultury materialnej mieszkańców, ale przede wszystkim w zewnętrznym obrazie regionu.

Zmieniła się na całym obszarze struktura indywidualnej własności rolnej, a szczególnie na terenach zasiedlonych od nowa lub dosiedlanych. Dawne, rozdrobnione gospodarstwa chłopskie zostały uzupełnione ziemią folwarczną i parafialną oraz niewykorzystaną ziemią gospodarstw poukraińskich. Preferowaną wielkością osadniczych gospodarstw indywidualnych stały się areale od 10 do 20 ha. Obok gospodarstw indywidualnych istnieje również w rolnictwie sektor gospodarki państwowej (państwowe gospodarstwa rolne) i uspołecznionej (spółdzielnie produkcyjne), które zmieniły nie tylko strukturę własności rolnej, ale także strukturę zawodową ludności pracującej w rolnictwie. Współżyją więc obok siebie rolnicy indywidualni i robotnicy państwowych gospodarstw rolnych oraz członkowie rolniczych spółdzielni produkcyjnych, którzy z tytułu swego zatrudnienia w instytucjach posiadających duże areale ziemi uzyskują różnorodną specjalizację zawodową.

Innym rysem współczesnej struktury społecznej ludności bieszczadzkiej stała się jej dwuzawodowość. W miejsce dawnej, stosunkowo jednolitej pod względem zawodowym ludności rolniczej kształtuje się typ dwuzawodowych chłopo-robotników. Ponieważ proces ten wzbierał na sile budził więc niepokój, zwłaszcza w odniesieniu do mieszkańców wsi nowo osadniczych o strukturze rolnej sięgającej 20 ha. Ta kategoria ludności uzupełniała bowiem swe budżety rodzinne dodatkowymi dochodami z zajęć pozarolniczych, kosztem zaniedbań we własnych gospodarstwach rolniczo-budowlanych. Na zmiany w kształtującej się obecnie strukturze zawodowej mieszkańców wsi bieszczadzkiej wpływa także dopływ inteligencji: nauczycieli, pracowników służby leśnej, służby zdrowia, pracowników placówek zaopatrzenia i zbytu oraz innych punktów usługowych. Znaczna część inteligencji spośród ludności miejscowego pochodzenia kształciła się już w Polsce Ludowej.

Wszystkie przeobrażenia demograficzne, gospodarczo-społeczne i polityczne,

zmieniające w sposób zasadniczy strukturę społeczno-zawodową ludności bieszczadzkiej, pociągały za sobą łańcuch przemian zarówno w warunkach bytowych, jak również w zakresie życia rodzinnego i ogólnospołecznego. Wzrósł poziom umysłowy ludności, a więc zmienił się tym samym jej stosunek do spraw bliższego i dalszego świata. Ludność miejscowego pochodzenia, zwłaszcza młodsze pokolenie, nawiązuje kontakty z różnymi pozawiejskimi i pozabieszczadzkimi środowiskami. Osiedlanie się na terenach bieszczadzkich ludności z innych części kraju oraz innych środowisk kulturowych zachwiało dawnym układem gospodarczo-społecznym i kulturowym tradycyjnej wsi. Wielką rolę w tych przeobrażeniach spełniały również szkoły oraz instytucje i organizacje, których działalność wciągała stopniowo mieszkańców wsi bieszczadzkich w nurt szerszych, regionalnych, ogólnonarodowych czy też światowych problemów. Ludność wiejska wzory postępowania czerpie obecnie z różnorodnych źródeł. Odnosi się to w szczególności do młodzieży, ale dotyczy również pokolenia ludzi starszych, którzy poprzez różne koleje swego powojennego losu wyszli poza bariery tradycyjnych norm, regulujących ściśle ich dawne postępowanie.

Analiza materiałów zebranych w terenie nasuwa stwierdzenie, że stopień zaangażowania ludności w sprawy ogólnospołeczne był początkowo na tym obszarze niewielki. Zaznaczał się on jednak różnie i najczęściej w zależności od charakteru danego środowiska. Wiadomo na przykład, że wsie z ludnością miejscowego pochodzenia charakteryzowało w przeszłości bardzo silne poczucie związków rodzinnych, sąsiedzkich i ogólnowioskowych. Dominującą rolę w tych układach odgrywały autorytety rodzinne, kościelne i administracyjne, podbudowane często stanem posiadania majątkowego, stanowiskiem społecznym, reprezentowaną wiedzą oraz indywidualnymi zaletami charakteru. W społecznościach tych funkcjonowało wiele tradycyjnych form współżycia i współpracy. Zróżnicowanie etniczne i wyznaniowe, jakie charakteryzowało te wsie do czasu II wojny światowej, nie stanowiło źródła wzajemnych konfliktów oraz niechęci.

W nowej sytuacji powojennej, trudnej i wyjątkowo skomplikowanej w warunkach bieszczadzkich, zaznaczyły się pewne charakterystyczne cechy w postawie tamtejszej ludności. Polegały one często na skierowywaniu zainteresowań indywidualnych na sprawy dotyczące głównie własnych rodzin lub najbliższych swoich przyjaciół i sąsiadów. Tendencja ta charakteryzowała różne środowiska wiejskie, ale najwyraźniej zaznaczyła się wśród wsi nowoosadniczych, zwłaszcza w pierwszym okresie ich powstania. Osadnicy koncentrowali bowiem cały swój wysiłek na „zapuszczenie korzeni” w nowym miejscu życia. Postawa ta nie była również obca ludności miejscowego pochodzenia, choć inna była motywacja ich postępowania. Ludność miejscowa, która w przeszłości żyła na ogół w bardzo trudnych warunkach, starała się wykorzystać każdą nadarżającą się szansę do wydzwignięcia się z dawnej, na ogół bardzo trudnej sytuacji życiowej. „Odchodzenie” od dawnych norm społeczno-obyczajowych i dawnego systemu wartości zaznaczało się szczegól-

nie w tych wsiach, które znalazły się w zasięgu ośrodków pozarolniczego zarobkowania.

Początkowy brak zainteresowań dla spraw ogólnych wśród ludności „lubelskiej” uzasadniony był znowu ich przejściem z obszarów urodzajnych na ziemie łącze, górskie, psychicznie im obce. W miarę upływu czasu ludność „lubelska” swój pobyt w Bieszczadach zaczęła uznawać za fakt dokonany. Przyszłość dzieci chciałaby jednak widzieć w zawodach pozarolniczych, przede wszystkim na terenie miast. Gruntowne przemieszanie tubylców z ludnością napływową z różnych stron kraju, zmiany w strukturze gospodarczej i zawodowej tej ludności, w poziomie jej wykształcenia, w warunkach bytowych itp. wpłynęły również decydująco na układy wewnątrzrodzinne, systemy wartości, autorytety wiejskie, głównie zaś na postawy, dążenia i ambicje dorastającej młodzieży.

W kształtowaniu się współczesnej społeczności wiejskiej w Bieszczadach podstawową rolę odgrywają procesy adaptacji i integracji kulturowej. Stopień zaawansowania procesu integracyjnego w zróżnicowanej społeczności bieszczadzkiej uzależniony jest nie tylko od przełamywania wzajemnych różnic, ale przede wszystkim od przystosowania i stabilizacji ludności osadniczej w nowych warunkach geograficzno-gospodarczych i kulturowych. Proces ten dokonuje się w wielu dziedzinach. Niezwykle ważną rolę odgrywa w nim właściwa organizacja życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. W badaniach stwierdzono, że tam, gdzie następuje stabilizacja osadnicza i zaznacza się uczestnictwo jednostek w życiu ogólnowioskowym, przełamywanie postaw nieufności oraz obojętności w stosunku do otoczenia dokonuje się szybciej. Wydaje się nawet, że w obecnym stadium można już mówić o integracji społecznej w obrębie sąsiedztwa oraz całych społeczności wioskowych. O ile bowiem w początkowej fazie osadnictwa troska o własną stabilizację dominowała w postępowaniu większości rodzin osadniczych, to z upływem lat coraz większego znaczenia nabiera więź sąsiedzka i ogólnowioskowa. Z narastaniem tych więzi zanika izolacja poszczególnych rodzin, przełamują się wzajemne opory, co doprowadza coraz częściej do licznych powiązań, między innymi także do małżeństw mieszanych zawieranych przez członków różnych, do niedawna niechętnych wobec siebie grup ludności. Małżeństwa te, łączące ludność miejscowego pochodzenia i napływową, polską i ukraińską, polską i grecką – świadczą niewątpliwie o postępującym procesie integracyjnym (Biernacka 1974; Jadam 1975).

Narastanie więzi sąsiedzkich i ogólnowioskowych szczególnie dodatnią rolę spełnia we wsiach nowoosadniczych i dosiedlanych. Wyrazem jej były i są różne formy pomocy sąsiedzkiej, czyny społeczne podejmowane dla dobra całej wsi, a także wspólne, wioskowe uroczystości. Przebieg tych procesów był różny, zależny od splotu wielu różnorodnych czynników. Inaczej przebiegał w tradycyjnych, najbardziej ustabilizowanych społecznościach miejscowego pochodzenia, inaczej we wsiach pozostających w bezpośrednim zasięgu ośrodków zarobkowania (przemysłu drzewnego, naftowego,

budowy zapór wodnych, kamieniołomów itp.), jeszcze inaczej we wsiach indywidualnych osadników rolnych, dających początek nowym osadom. Okazuje się np., że we wsiach, gdzie istnieje możliwość zarobków pozarolniczych w skali szerszej, problem realizacji pomocy sąsiedzkiej i czynów społecznych jest tak samo trudny, choć zaistniały z innych przyczyn aniżeli w nowo powstałych wsiach rolniczych. Nie mniej trudna wydaje się np. pod tym względem sytuacja w górskich osadach leśnych, zamieszkałych do niedawna prawie wyłącznie przez robotników stałych lub sezonowych. W osadach tych przewijało się sporo jednostek z tzw. marginesu społecznego, których postępowanie rzutowało w sposób ujemny na stosunki panujące wewnątrz tych społeczności.

Na podłożu działalności zmierzającej do aktywizacji jednostek i społeczności wioskowych rodziła się również więź regionalna bieszczadzka. Potrzebę więzi regionalnej odczuwali w Bieszczadach zwłaszcza ci osadnicy, którzy na tej ziemi znaleźli swą przystań i stabilizację życiową. Podniesienie na wyższy poziom regionu, który głównie na skutek wyjątkowo skomplikowanej przeszłości historycznej wykazuje zapóźnienie w stosunku do innych regionów kraju, stało się dla wielu ludzi sensem ich życia. Na podstawie prowadzonych badań, a także wypowiedzi pamiętnikarzy (*Pionierzy...* 1975) można sądzić, że mieszkańcy wsi bieszczadzkich mają już poza sobą najtrudniejszy okres pionierstwa nacechowanego walką o własną stabilizację. Powoli dokonuje się również proces integracji społeczno-kulturowej tej tak bardzo zróżnicowanej ludności. Do jego utrwalania przyczynia się stałe podnoszenie poziomu wiedzy i kultury, a także stabilizacja życiowa osadników. Istnieją przesłanki świadczące, że społeczeństwo bieszczadzkie staje się coraz bardziej otwarte nie tylko na sprawy własnego regionu, ale także na pełne uczestnictwo w życiu ogólnonarodowym i ogólnopolskim.

LITERATURA

Bibliografia...

- 1960/1963 *Bibliografia Historii Kultury Ludowej Karpat*, Warszawa, cz. 1-2.
- Biernacka M.
- 1962 *Dawne i współczesne formy organizacji pasterstwa w Bieszczadach*, „Etnografia Polska”, t. 6.
- 1974 *Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach*, Wrocław.
- Czajkowski J.
- 1969 *Historyczne i etniczne podstawy kształtowania się grup etnograficznych w południowej części woj. rzeszowskiego*, Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, nr 9, Sanok.
- Dobrowolski K.
- 1938 *Dwa studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich*, Kraków.
- 1961 *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach Północnych. Typologia wędrowek pasterskich od XIV do XX w.*, „Wierchy”, R. 29.
- Falkowski J., Paszycki B.
- 1935 *Na pograniczu lemkowski-bojkowskim. Zarys etnograficzny*, Lwów.

- Gładyszowa M.
1967 *O budownictwie ludowym w Karpatach Polskich*, „Etnografia Polska”, t. 11.
- Jadam H.
1975 *Małżeństwa mieszane jako jedna z płaszczyzn integracji osadników bieszczadzkich*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4.
- Jostowa W.
1972 *Pasterstwo na Orawie*, Wrocław.
- Kopczyńska-Jaworska B.
1969 *Tradycyjna gospodarka sezonowa w Karpatach Polskich*, Wrocław.
- Kowska-Lewicka A.
1980 *Hodowla i pasterstwo w Beskidzie Sądeckim*, Wrocław.
- Misińska M.
1971 *Podhale dawne i współczesne*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Etnograficzna, nr 15, Łódź.
- Nizińska I.
1966 *Budownictwo wiejskie we wsi Ciche, pow. Nowy Targ*, Warszawa.
- Pionierzy...
1975 *Pionierzy, Pamiętniki osadników bieszczadzkich*, Rzeszów.
- Reinfuss R.
1939 *Ze studiów nad kulturą materialną Bojków*, „Rocznik Ziemi Górskich”, t. 2.
1948/1949 *Lemkowie jako grupa etnograficzna*, Prace i Materiały Etnograficzne, nr 7, Lublin.
- Tradycje...
1983 *Tradycje a współczesne przeobrażenia kulturowe wsi Beskidu Śląskiego*, „Etnografia Polska”, t. 28 (oprac. zbiorowe).

Maria Biernacka

DIE DORFGESELLSCHAFT IN DER BIESZCZADY-REGION NACH DEM 2. WELTKRIEG

Zusammenfassung

Die Region von Bieszczady ist ein im südöstlichen Teil polnischer Karpaten gelegener Gebirgsland im Grenzgebiet Polens mit der Tschechoslowakei und mit der Sowjetunion. Bis zum 2. Weltkrieg unterschied sich diese Region durch spezifische sozial-kulturelle Merkmale, die sowohl durch ihre geographische Lage und den Bergwirtschaftstyp, als auch durch eine differenzierte ethnische und religiöse Struktur der Bevölkerung bedingt wurden. Die in Bergtälern gelegenen Dörfer in Bieszczady waren durch die Bevölkerung polnischer, ukrainischer (ethnographische Gruppen der Bojken, Lemken und Dolinaner) sowie jüdischer und teilweise deutscher Herkunft bewohnt.

Infolge tragischer durch den letzten Weltkrieg verursachten Ereignisse, wurde die Region fast vollständig entvölkert und in großem Ausmaß devastiert. Ein Teil der Bevölkerung ukrainischer Herkunft wurde in die Sowjetunion repatriert (die Ukraine), ein Teil der übrigen wurde in die Gebiete West- und Nordpolens umgesiedelt. Seit jener Zeit (1947) wurde die Region von Bieszczady Gegenstand intensiver Bemühungen polnischer Behörde, deren Ziel ihre Neubesiedlung und -bewirtschaftung war. Infolge jahrelanger Siedlungs- und Wirtschaftsaktivität, anstelle des alten, differenzierten Systems ethnischer und religiöser Verhältnisse, hat sich die neue polnische Gesellschaft mit kleiner Beimischung der Bevölkerung ukrainischer Herkunft oder des gemischten polnisch-ukrainischen Elements gestaltet.

Die aktuellen Bewohner von Bieszczady bilden eine komplexe Gemeinschaft, die aus verschiedenen Regionen Polens und unterschiedlichen sozial-kulturellen Kreisen stammen.

Hauptziel der von der Autorin des vorgelegten Artikels unternommenen Forschungen (im Rahmen der Abteilung Ethnographie des Instituts der Geschichte der Materiellen Kultur der PAdW) war deswegen den Prozeß der Gestaltung demographischer, wirtschaftlicher und sozial-kultureller Verhältnisse mit besonderer Berücksichtigung des Prozesses der Adaptation und Integration aufzufassen. Die Ergebnisse dieser Forschungen wurden in Buchform veröffentlicht: M. Biernacka, *Kształtowanie się nowej społeczności wiejskiej w Bieszczadach* (Gestaltung einer neuen Dorfgesellschaft in der Region von Bieszczady), Wrocław 1974.

Übersetzt von Barbara Kocowska